

INTEGRAČNÍ PROCESY A AGRÁRNÍ SEKTOR

Miroslav Svatoš

Provozně ekonomická fakulta, Česká zemědělská univerzita, 165 21 Praha 6 - Suchdol
tel. 02-3384344

Anotace:

Ztráta pozic zemědělství, urychlení tempa změn, ztráta sounáležitosti s přírodou, ztráta spojení s budoucností aj. vyjadřují skutečnou krizi ve vztahu lidí ke světu, jehož jsme součástí. Tento neudržitelný rozvoj je implikován životním stylem moderní společnosti, který preferuje okamžité uspokojení a spotřební styl života. Evropské integrační procesy mají oporu v postupu globalizace a polycentrismu při rozšiřování EU včetně komplikované agrární sféry. Hledání optimálního vztahu mezi vládou a trhem je obtížné na úrovni národní, nadnárodní i sektorové. Formování polyfunkčního zemědělství představuje významný faktor pro řešení problémů vlastního agrárního sektoru, integračního procesu v rámci EU i příspěvek k řešení globálních problémů.

Summary:

The loss of position of agriculture, speeding of the pace of changes, the loss of naturcoexistence, the loss of connect with future etc. express a real crisis in the relations of people to the world, which we are a part. This not sustainable development is implied in the life - style of the modern society that prefer an immediate satisfaction and a consumer life - style. European integration processes have a support in a progress of globalisation and polycentrism in enlarging EU including a complicated agriculture sphere. Finding of an optimal relationship between government and market is difficult on national, overnational and sector level. Forming of a multifunctional agriculture represents an important factor in solution of problems of our agrarian sector, integral process in EU as well as contribution for solution of global problems.

Klíčová slova:

Globalizace a polycentrismus, integrace EU, agrární sektor, rozšíření EU, vláda a trh, polyfunkční zemědělství.

Key words:

Globalisation and polycentrism, integration into EU, agrarian sector, enlargement of EU, government and market, multifunctional agriculture.

"Na ty, kdo vstupují do téže řeky,
valí se jiné a jiné vody ..."

"Nelze vstoupit dvakrát do téže řeky..."

"Slunce je denně nové"

Hérakleitos

Změna a pohyb je příroda a život. Změna je podstatou a hnací silou dějin. Snad žádný z myslitelů nevyjádřil myšlenku všeobecného pohybu a změny a současně i klidu a stálosti tak působivě a plasticky jako Hérakleitos z Efesu.

Pro současnou společnost je typické stále rostoucí tempo změn. Toto řádově vyšší tempo růstu kultury (technosféry), její globální charakter a systémově odlišná (nebiologická) povaha implikují fakt, že kultura se stává ve stále větší míře opozičním subsystémem biosféry.

Vznik prvních civilizací a kultury v uvedeném širším smyslu je zcela oprávněně spojován s vynálezem nových strategií získávání potravy, které dnes nazýváme zemědělstvím. Také dějiny zemědělství jsou propojeny s dějinami lidstva.

Ke kvalitativně zcela nové situaci dochází v průběhu tohoto století, kdy během života jediné generace ztrácí zemědělství, původní základ civilizace, převahu v jedné zemi za druhou.

To má svůj odraz v akceleraci vývoje lidské kultury (technosféry), která se rozvíjí mnohonásobně rychleji než biosféra a která současně implikuje rozvrat ekologické rovnováhy v globálním rozměru.

Stav a vývoj pozice zemědělství v celosvětovém měřítku uvádí následující přehled:

Postavení zemědělství ve světové ekonomice (1991-93)

	Země s podílem zemědělství na tvorbě HDP v %				
	více než 20	6 - 19	do 6	bez údajů	Součet
Počet zemí 1991	90	59	41	10	200
1993	78	57	38	36	209
HNP v % 1991	7	14	78	1	100 1)
1993	6	14	79	1	100 2)

Pramen: The World Atlas, IBRD/WB, Washington 1995, vlastní propočty

1) 100% = 21671 mld USD

2) 100% = 24257 mld USD

Globalizace a polycentrismus ve světové ekonomice

Světová ekonomika a světové společenství jsou koncem století a tisíciletí formovány dvěma na první pohled protichůdnými trendy. První trend je představován silicí internacionalizací, interdependencí a globalizací, které jsou podporovány rychle rostoucími technologickými inovacemi. Druhý trend je pak charakterizován vývojem světové ekonomiky a světového společenství jako polycentrické soustavy s měnícími se vztahy, zájmy, prioritami a ekonomickými vazbami navzájem i k dalším subjektům.

Po rozpadu bipolárního světa (Východ - Západ) je vývoj světové ekonomiky ještě ve větší míře určován vývojem a vztahy tří center, tj. západoevropského, severoamerického a východoasijského, v nichž dominují EU, USA a Japonsko. Vývoj této trojice center, která si uchovávají svou specifiku kulturní a historickou, je funkčně spjat a společně vytváří nový globální typ rozvoje i problémů. Tato vzájemná závislost a propojenost dominující trojice center má zásadní implikace pro formování technologických, kapitálových a obchodních toků v rámci celého světa.

Vývojové tendence polycentrismu směřují již od poválečného období k posilování relativní váhy východoasijského centra na úkor centra severoamerického. Pozice západoevropského centra se jeví jako relativně stabilizovaná, přičemž tento stav byl zcela nepochybně podmíněn realizací Marshallova plánu a integračních procesů (EHS, ES, EU).

S ohledem na budoucí globální prostředí je logické a nezbytné, aby každé z uvedených trojice center (megaregionů) intenzivně usilovalo o zlepšení svého postavení a vytvoření podmínek pro zlepšení šancí. Je v životním, tj. ekonomickém i politickém, zájmu každého z těchto center zabezpečit si surovinové zdroje, produkční potenciál, odbytiště a další faktory ekonomického a politického zázemí pro své prosazení v globálním konkurenčním prostředí světové ekonomiky.

Na základě toho lze odvodit závěr, že je v zájmu každého z existujících megaregionů či jejich dominujících částí usilovat o intenzivní hospodářskou a politickou interakci se svým okolím se silným akcentem na rozšíření svého megaregionu v oblasti ekonomické i politické.

Pod tímto zorným úhlem je třeba vnímat a hodnotit evropské integrační procesy z hlediska EU i jednotlivých subjektů, tzn. např. i z hlediska zemí střední a východní Evropy.

Evropské integrační procesy

Na pozadí celosvětových integračních procesů hrají významnou roli integrační procesy evropské. Po r. 1989 se objevuje reálná možnost ekonomické a politické integrace všech evropských zemí. Podle rozsahu a intenzity lze v Evropě zaznamenat tyto kvalitativně rozdílné integrační aktivity:

- v rámci EU
- v rámci ESVO

- mezi EU a ESVO v rámci Evropského hospodářského prostoru (od r. 1994)
- mezi EU a zeměmi střední a východní Evropy v rámci individuálních asociačních dohod (Bulharsko, ČR, Maďarsko, Polsko, Rumunsko, Slovensko)
- mezi ESVO a zeměmi střední a východní Evropy v rámci dohod o volném obchodu (vytvoření zóny volného obchodu ČR-ESVO v období 1992-2002)
- mezi zeměmi střední Evropy v rámci Dohody o volném obchodu (odstranění cel mezi ČR, Polskem, Maďarskem a Slovenskem do r. 2001; mezi ČR a Slovinskem do r. 1996)
- mezi EU a zeměmi ve Středomoří v rámci individuálních asociačních dohod (Kypr, Malta, Turecko)
- mezi EU a 66 rozvíjejícími se zeměmi Afriky, karibské a pacifické oblasti (RZ ACP) - skupinová asociační dohoda byla podepsána v r. 1989, tzv. Lomé IV.
- mezi EU a 12 zeměmi Středomoří v rámci projektu Zóny volného obchodu z iniciativy Španělska, Itálie, Řecka a Francie (Maroko, Alžírsko, Tunis, Libye, Egypt, Izrael, Jordánsko, Libanon, Sýrie, Kypr, Malta, Turecko). Akcent na problematiku Středomoří byl iniciován v r. 1994 na summitu v Essenu, což má své implikace na země střední a východní Evropy
- mezi EU a žadateli o přidružení (Estonsko, Litva, Lotyšsko, Slovinsko)

Přidružení (asociace) představuje specifickou formu mezinárodní ekonomické integrace, která umožňuje propojení států s rozdílnou úrovní ekonomik a s rozdílným charakterem politického uspořádání. Asociační dohody skupinové a individuální se navzájem liší obsahově i podmínkami, což vyplývá z rozdílných ekonomických zájmů smluvních stran a z vývoje mezinárodně politické situace v čase.

Otázka přidružení zemí střední a východní Evropy k EU se stala aktuální od počátku 90. let. Základnou tohoto procesu se stávají asociační (evropské) dohody, které vycházejí z předpokladu postupné politické a ekonomické integrace. Mezi rozhodující cíle patří poskytnutí rámce pro postupnou integraci, vytvoření rámce pro politický dialog, podpora obchodu a harmonických ekonomických vztahů, finanční a technická pomoc EU přidruženým zemím a podpora spolupráce v kulturní oblasti.

Společná zemědělská politika a rozšíření EU

EU považuje za svůj politický a morální úkol znovusjednocení Evropy. Snaha o rozšíření EU není pochopitelně zcela altruistická. Jde též o rozumně "osvícený vlastní zájem", tj. vlastní ekonomický a politický zájem spojený s rozšiřováním stability v Evropě. Podpurným argumentem této historické mise EU je přesvědčení, že větší EU znamená také lepší EU.

Základní podmínkou a předpokladem pro zahájení jednání o členství v EU je úspěšné dokončení a konsolidace procesu politické a ekonomické transformace přidružených zemí. Tento proces, jehož časový interval je předmětem předčasných spekulací, však bude vyžadovat rozsáhlé přizpůsobení z obou stran.

Společná zemědělská politika (CAP) EU je považována za jednu z největších překážek rozšíření EU o současné či budoucí přidružené země. Zemědělství je označováno za nejnákladnější a politicky nejcitlivější oblast politiky EU.

Existuje celá řada nekonzistentních názorů na důsledky rozšíření EU z hlediska agrárního sektoru. Mezi základní patří neúměrné zvýšení nákladů na CAP, shoda v neproveditelnosti brzkého rozšíření CAP při její dosavadní struktuře, neúplná shoda v nutnosti provést změny CAP, která je i v rámci EU označována za byrokratickou a nevykonnou, požadavek, aby změny CAP nebyly na úkor stávajících zemědělců EU, kteří se stávají ohroženým druhem závislým na vládním měšci aj. Základním předpokladem úspěšnosti integračních snah pro EU i jednotlivé země je pozitivní bilance nákladů a přínosů v širším kontextu. Náplní řady referátů této konference budou právě bilanční analýzy tohoto druhu. Je třeba konstatovat, že tyto bilance jsou nezbytným podkladem pro budoucí jednání, rozhodování a kompromisy.

Jsem přesvědčen, že obavy z výše nákladů na rozšíření EU budou korigovány strategickými úvahami EU o výhodách, které EU získá rozvojem přidružených zemí a jejich pozdější integrací. Z hlediska EU lze rozšíření považovat jako investici, která má znaky značné výnosnosti.

V této souvislosti lze očekávat radikální změny v institucionálním uspořádání EU i v jeho mechanismech projednávání, řízení a uskutečňování společných aktivit. Řada významných faktorů, včetně celosvětového trendu k liberalizaci světového agrárního obchodu, posílí nepochybně odklon od nadnárodního a státního dirigismu v agrární sféře EU směrem k volnému trhu. Alespoň pokud jde o produkční funkci zemědělství.

V širším kontextu a z dlouhodobějšího hlediska bude důležitější soustředit pozornost na další funkce zemědělství, jejichž váha roste a které mohou sehrát pozitivní roli při řešení některých globálních problémů včetně ohrožení životního prostředí. Zdůrazněme v této souvislosti, že řešení globálních problémů je podmíněno koordinovaným postupem u všech či většiny zemí světa. To předpokládá delegování určitých pravomocí jednotlivých zemí nadnárodním celkům či celosvětovým institucím.

Vztah vlády a trhu

V současném světě představuje vláda takovou instituci, jejímž prostřednictvím společnost prosazuje normy, které jsou základem organizace trhu. V různých státech a v různých dobách budou konkrétní pravidla odlišná v závislosti na hierarchii hodnot dané

společnosti. Výsledek bude záviset na důrazu, jaký je kladen na prosperitu, solidaritu, tradici, zbožnost, ekologické cítění ap.

Problém vztahu mezi "osvícenou" vládou a "svobodným" trhem ve vyspělých demokratických zemích spočívá v tom, že v určitých dobách či situacích bývá preferován jeden či druhý přístup. Skutečnost je představována širokou škálou variantních možností mezi oběma extrémy.

Za pozoruhodný lze považovat fakt, že těžko nalezneme zastánce myšlenky, který by popíral interakci politického a ekonomického systému, ale současně se můžeme setkávat s vyhraněnými stoupenci zcela dominantní úlohy vlády (představitelky zastupitelské demokracie - politického systému) či volného trhu (představitele ekonomického systému zvaného tržní hospodářství či kapitalismus).

Existence některých nepodloženě optimistických představ o všespasitelnosti volného trhu může být nebezpečná mj. i proto, že vláda se může na základě této myšlenky zbavit odpovědnosti. Uplatnění těchto extrémních představ by vedlo zcela určitě, s ohledem na globální problémy, globalizaci ekonomiky, polycentrismus, tranzitivní fázi vývoje části ekonomik ap., k řadě nežádoucích a nevratných procesů.

Mezi kritická omezení funkce volného trhu patří zejména:

- problém vymezení standardního trhu z hlediska etiky, dostatečných informací ap. (značný a rostoucí rozsah nelegální ekonomiky v národním i světovém měřítku - podvody, korupce, obchod lidmi, drogami, zbraněmi, krádeže, poškozování práv aj.)
- tržní selhání - ekologické, sociální, regionální aspekty
- rozpor s principem trvale udržitelného rozvoje (exploatace zdrojů bez ohledu na budoucí generace a přírodní prostředí)
- působení nadnárodních společností v globálním měřítku
- působení integračních procesů ve směru utváření tří světových center se specifickým režimem preference a ochrany.

Zmíněné problémy, které nejsou řešitelné v rámci samotného ekonomického systému (tržního mechanismu), musí být řešeny v rámci politického systému. Určitým příslibem v tomto směru je přijetí myšlenky strategie trvale udržitelného rozvoje představiteli 178 zemí v Rio de Janeiro v r. 1992. Na druhé straně je základním problémem současného modelu zastupitelské demokracie krátkodobý časový horizont voleb, který ohrožuje efektivní rozhodování v dlouhodobém časovém rámci a globálním rozměru.

Problém interakce mezi vládou a trhem je obzvlášť komplikovaný v rámci agrárního sektoru.

Polyfunkční zemědělství

Při posuzování úlohy agrárního sektoru a jeho úlohy při procesu evropské integrace (EU, CEFTA aj.) je nutno zdůraznit snižující se význam produkční funkce zemědělství a rostoucí význam funkcí mimoprodukčních, souvisejících mj. s ekologickou, sociální a regionální problematikou.

Lze si představit situaci, kdy produkční funkce zemědělství v určité zemi či regionu může být nahrazena dovozy ze země s konkurenceschopnějším zemědělstvím či ze země s vysokými exportními subvencemi. Tento případ předpokládá ze strany importující země nezodpovědné opomenutí společenskopolitického cíle potravinové jistoty a bezpečnosti, který má z dlouhodobého hlediska nejvyšší priority. Zcela určitě však nemůže být nahrazena dovozem funkce ekologická, regionální, sociální atd.

Za klíčový fakt lze považovat poznatek, že čím je nižší přínos produkční funkce zemědělství k ekonomické výkonnosti hospodářství (% HDP) či zaměstnanosti (% pracovních příležitostí), tím větší neprozíravost představuje nepřiměřená redukce zemědělství na základě úzkých ekonomických kritérií.

Je zcela bez pochyb, že příliš značná či příliš rychlá redukce zemědělské populace může vést ke ztrátě základny pro budoucí vývoj mimoprodukčních funkcí zemědělství, nezemědělských činností aj.

Při posuzování úlohy zemědělství by měly být brány v úvahu všechny funkce zemědělství a také dynamicky rostoucí váha mimoprodukčních funkcí, které jsou vázány svým charakterem na území regionu a státu a mají v tomto smyslu zvláštní postavení v rámci integračních nadnárodních procesů.

V tomto kontextu budou uvedeny nejvýznamnější mimoprodukční funkce zemědělství, které se musí urychleně stát předmětem cíleného zájmu agrární politiky v rámci národním i nadnárodním.

Zemědělství spolu s lesnictvím provozuje své aktivity obvykle na více než 70 - 80 % území i v případě zemí s 2 - 3 % podílem zemědělství (lesnictví) na tvorbě HDP či celkové zaměstnanosti. V mnoha oblastech tvoří i nadále jednu z rozhodujících ekonomických aktivit.

Kvantitativní makroekonomický pohled bez zřetele na prostorové aspekty a regionální odlišnosti by byl nedostatečný a zavádějící.

• Komplex regionálních funkcí

Zemědělství spolu s lesnictvím poskytují významný přímý i zprostředkovaný příspěvek zejména v regionech s nižší úrovní ekonomického rozvoje. Jedná se zejména o udržení minimální populace v regionu a plnou zaměstnanost pracovníků nezávislou na vnějších investicích. Dále se jedná o nabídku místních surovin a příspěvek k regionální ekonomice prostřednictvím místních služeb. Tlumicí funkce zemědělství v období deprese umožňuje předcházet vylidňování popř. sociálnímu napětí v regionu.

- **Funkce krajinotvorná**

Tvorba kulturní krajiny je předpokladem pro úspěšné uplatnění dalších aktivit.

- **Funkce ochrany životního prostředí**

Na základě intenzivního či extenzivního hospodaření se může zemědělství stát výrazným znečišťovatelem vzduchu, půdy či vody nebo může plnit řadu funkcí chránících životní prostředí (vodní, půdní a vzdušný režim, biodiverzita aj.).

- **Funkce surovinová a energetická**

Zemědělství a lesnictví umožňuje náhradu určité části neobnovitelných zdrojů surovin a energie zdroji obnovitelnými, což přispívá trvalé udržitelnosti rozvoje. Je zde též souvislost ekologická, totiž pohlcování CO₂ a tudíž omezování projevu skleníkového efektu.

- **Rekreační a turistické funkce**

Infrastruktura vytvořená zemědělstvím spolu s přístupnou a kultivovanou krajinou je významným katalyzátorem turistického rozvoje řady oblastí.

- **Sociální funkce**

Zemědělství zajišťuje zaměstnání a příjmy, což má zvláštní význam v souvislosti s plněním uvedené funkce regionální.

- **Rozšíření servisní funkce**

S využitím existujícího zázemí mohou zemědělci rozšířit rejstřík místních služeb (doprava, údržba komunikací a krajiny, čištění vodních toků, služby spjaté s turismem, sociální služby, přímý prodej potravin aj.).

x x x

Pohled na problém zemědělství z hlediska standardního sporu mezi malou a zmenšující se skupinou, jejíž přímý ekonomický i politický význam klesá k prahovým hodnotám, vede k nebezpečné iluzi, že zemědělství má svůj osud ve vlastních rukou, protože stát (vláda) nemůže zasahovat do liberalizovaného agrárního trhu.

Pravděpodobně tou nejhorší variantou (české či jiné) agrární politiky může být v současné době orientace na jediné produkční a ekonomické kritérium. Představa úplně liberálního agrárního trhu, který umožní vyrábět potraviny v našich podmínkách stejně levně jako v zámoří, je nekonzistentní s formujícím se polyfunkčním zemědělstvím.

Rozvoj plnohodnotného, tzn. polyfunkčního zemědělství je předpokladem pro příznivé životní prostředí, životní úroveň a kvalitu života nejen zemědělců, ale i celé společnosti, a to zejména s ohledem na dlouhodobější časový horizont.

Perspektivní řešení komplexu problémů agrárního sektoru představuje makroekonomická regulace agrárního trhu zaměřená na rozvoj klíčových mimoprodukčních funkcí zemědělství. Úkolem blízké budoucnosti bude nalezení optimálního vztahu mezi

vládou a trhem v prostoru vymezeném neopodstatněnou vírou ve všemocnost volného trhu a představou o osvícenosti vládních rozhodnutí.

Rostoucí úloha mimoprodukčních funkcí zemědělství, které jsou v rozhodující míře vázány na konkrétní prostor a zemi spolu s klesajícím významem produkčních funkcí zemědělství, majících implikace na širší integrační prostor více zemí, umožňuje dojít k závěru, že se postupem času stane agrární sektor méně obtížnou překážkou integračního úsilí EU a přidružených zemí.

Zdar integračního úsilí obecně i v agrárním sektoru zvláště bude obrazně vyjádřeno nepochybně záviset na výsledku rozhodování EU o směru "krevní transfúze" mezi unií a přidruženými zeměmi.

Literatura:

Evropský dialog, Evropská komise 1995

Earth in the Balance (Ecology and the Human Spirit)

Gore, A.: Země na misce vah (Ekologie a lidský duch), Argo - MŽP ČR, 1994

Kessidi, F., Ch.: Hérakleitos, Svoboda, Praha 1985

Krejza, M.: Asociace mezi ES a ČR, Victoria Publishing, Praha 1994

Reich, R. B.: Dílo národů (Příprava na kapitalismus 21. století, Prostor, Praha 1995

The Work of Nations (Preparing Ourselves for 21th Century Capitalism)

Svatoš, M. a kol.: Uplatnění společné zemědělské politiky a její vliv na přijetí ČR do EU, grant GAČR, Praha 1994

Světová ekonomika na začátku 90. let: Základní procesy, evoluce hlavních segmentů a implikace pro ČR, Sborník ze semináře (Adamcová, L., Foltýn, J., Svatoš, M.), VŠE v Praze, 1995

The World Atlas, IBRD/WB, Washington 1995